

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ

«Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»
XVIII Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XVIII Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»**

**PROCEEDINGS
of the XVIII International Scientific Conference
for students and young scholars
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»**

**2023
Астана**

УДК 001+37
ББК 72+74
G99

**«GYLYM JÁNE BILIM – 2023» студенттер мен жас ғалымдардың
XVIII Халықаралық ғылыми конференциясы = XVIII
Международная научная конференция студентов и молодых
ученых «GYLYM JÁNE BILIM – 2023» = The XVIII International
Scientific Conference for students and young scholars «GYLYM JÁNE
BILIM – 2023». – Астана: – 6865 б. - қазақша, орысша, ағылшынша.**

ISBN 978-601-337-871-8

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001+37
ББК 72+74

ISBN 978-601-337-871-8

**©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2023**

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНЫҢ ПРОФЕССОРЛЫҚ-ОҚЫТУШЫЛЫҚ ҚҰРАМЫНЫҢ АДАМИ КАПИТАЛЫНЫҢ САПАСЫН БАҒАЛАУ

Акижанова Айгерим Муратовна

aigerim.akizhan@mail.ru

«8D04102 – Экономика» білім беру бағдарламасының 1 курс докторанты

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекші – э.ғ.д., профессор Майдырова Айгуль Булатовна

Экономикалық ғылымда соңғы онжылдықтарда адам факторы мен еңбектің экономикадағы рөлін – адам капиталы теориясын түсінудің жаңа тәсілі қалыптасуда. Қазіргі жағдайда экономикалық қызметтің кез-келген саласында адами капитал, оның көлемі, сапасы мен пайдалану формалары экономикалық өсудің, бәсекеге қабілеттілік пен тиімділіктің негізгі факторы болып табылады.

Экономиканың инновациялық түріне көшу қызметкерлердің кәсіби-біліктілік деңгейін едәуір арттыруды және олардың шығармашылық қабілеттерін дамытуды көздейді [1]. Бұл процесс және оның қарқыны кадрларды даярлаудың бүкіл жүйесінің, әсіресе жоғары оқу орындарындағы жұмыс сапасына тікелей байланысты, өйткені олар тек мамандарды, ғылыми қызметкерлер мен менеджерлерді ғана емес, сонымен қатар жалпы білім беретін мектептер мен колледждердің оқытушыларын да дайындайды [2]. Оқытушының біліктілігіне, оның құзыреттілігіне, еңбек және өмір жағдайларына, моральдық қасиеттеріне және жалпы мәдениетіне мамандарды даярлау сапасы да, олардың болашақтағы қызметінің тиімділігі де айтарлықтай дәрежеде байланысты.

Айта кететін жай, жоғары білім беру жүйесі қызметкерлерінің жеке және кәсіби қасиеттерінің жиынтығы, яғни олардың адами капиталының сапасы үлкен маңызға ие, себебі жүргізіліп жатқан реформалардың негізгі мақсаты (оның ішінде білім беру саласында) экономикалық субъектілер арасындағы көлденең және тік байланыстарға негізделген жаңа экономикалық қатынастарды қалыптастыру болып табылады. Сондықтан экономикалық субъектілердің адами капиталын сипаттайтын білімнің, дағдылардың, қабілеттердің және басқа параметрлердің сапалық сипаттамалары маңызды [3]. Олардың өзара әрекеттесуі негізінде адами капитал нарығы арқылы жүзеге асырылатын жаңа еңбек қатынастары қалыптасады.

Жоғары білім беру саласы қызметкерлерінің адами капиталының сапасын бағалау үшін оны денсаулық, білім, Дағдылар, қабілеттер мен мотивациялардың қорын қамтитын, білім беру қызметтерін көрсету процесінде және олардың еңбек сапасын арттыру және кірістердің өсуі мақсатында өзге де қызметте орынды пайдаланылатын тұтас жүйе ретінде қарастыру қажет.

Біздің ойымызша, адами капиталдың сапалық жағын (Денсаулық, адамгершілік, шығармашылық, белсенділік пен ұйымшылдық, Білім және кәсібилік) толық көрсететін негізгі компоненттер 1-суретте көрсетілген.

1-сурет. Жоғары білім беру саласы қызметкерлерінің адами капиталы сапасының компоненттері

Қазіргі экономикалық даму өндірістердің зияткерлік қарқындылығының артуымен, мамандардың адами капиталының сапасына қойылатын талаптардың өсуімен, сондай-ақ оны басқару технологияларының күрделенуімен сипатталады. «Адами капитал» экономикалық категориясын және оның құрамдас бөліктерін дұрыс түсіндірудің маңыздылығы шетелдік авторлардың еңбектерінде көрінеді. Адами капиталды қалыптастыру және оны тиімді басқару инвестициялық ресурстардың жеткілікті көлемімен мүмкін болады. Шетелдік зерттеушілер фирманы стратегиялық басқарудың сәттілігін анықтайтын жұмысшылардың адами капиталының сапасы екенін атап өтті.

Терең кәсіби білімді қалыптастыру негізінен жоғары білім саласында жүреді. Бұл жоғары оқу орындарында білім алушыларда бірдей капиталды қалыптастыру процесінде жоғары білім беру қызметкерлерінің адами капиталы сапасының негізгі рөлін көрсетеді. Демек, жоғары білім беру қызметкерлерінің адами капиталының сапасы экономиканың нақты секторы мамандарының жалпы және кәсіби құзыреттерін қалыптастыру процесінде құрал ретінде қарастырылуы керек.

Университеттің профессорлық-оқытушылық құрамының адами капиталының сапасы оның құрамдас бөліктерінің жиынтығының университеттің білім беру қызметінің мақсаттары мен шарттарына, сондай-ақ қоғамның жоғары білім беру жүйесіне және серпінді дамып келе жатқан қоғамның қажеттіліктерін одан әрі дамыту және қанағаттандыру үшін қажетті әлеуметтік қатынастарға қойылатын талаптарына сәйкестік дәрежесін білдіреді.

Демек, профессорлық-оқытушылық құрамның адами капиталын тиімді пайдалану үшін профессорлық-оқытушылық құрамның денсаулығы, адамгершілігі, шығармашылық құрамдас бөлігі, белсенділігі мен ұйымдастырылуы, оның білімі мен кәсібилігі экономика мен қоғамның талаптарына сәйкес келуі қажет. Сондықтан профессорлық-оқытушылық құрамның адами капиталының сапасын объективті бағалау мақсатында оның негізгі компоненттерін сипаттау қажет

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының жарғысы бойынша денсаулық дегеніміз-ауру мен физикалық ақаулардың болмауы ғана емес, толық физикалық, психикалық және әлеуметтік әл-ауқат жағдайы. Демек, профессорлық-оқытушылық құрамның адами капиталының сапасын анықтайтын осы компоненттің негізгі сипаттамалары:

- оқытушылардың сырқаттану деңгейі;
- ауруларға байланысты рұқсаттамалар саны, еңбекке қабілеттілік;
- жарақаттану және кәсіптік аурулар деңгейі;
- оқытушының стресске төзімділігі;

- жүйке жүйесінің жағдайы;
- физикалық деректер;
- жаман әдеттердің болуы немесе болмауы;
- өз қызметімен және өмір сапасымен психологиялық қанағаттануы.

Басқаларға деген көзқарас, мұғалімнің мәдениет деңгейі, жауаптылық, әдептілік, ұжымда белгіленген мінез-құлық принциптерін сақтау адамгершілік сияқты адами капиталдың құрамдас бөлігі болып табылады.

Оқытушының адамгершілігі ұжым мүшелері арасындағы қарым-қатынас, жанжалдар мен еңбек тәртібін бұзу саны, қоғамдағы әлеуметтік шиеленіс және т.б. сияқты көрсеткіштермен анықталады.

Оқытушының шығармашылық әлеуеті оның белгілі бір белсенділік пен ұйымшылдықты қажет ететін жаңа идеяларды қалыптастыру қабілетін анықтайды. Кәсіпкерлік экономикалық ресурстың ерекше түріне айналады. Соңғы жылдары оқытушылардың қызметінде білім беру қызметтерін көрсетумен қатар, кәсіпорындармен шаруашылық шарттар жасасу, қосымша білім беру жобаларына қатысу, консультациялық қызметтер көрсету және т.б. арқылы іске асырылатын кәсіпкерлік қызмет үлкен үлеске ие болды.

Белсенділік дегеніміз-мұғалімнің әрекет ету, мақсатына жету, қабілеттерін жүзеге асыру қабілеті. Бұл әрекеттердің барлығы түпкілікті оң нәтижеге бағытталған ұтымды болуы керек. Бұл мұғалімнің ұйымдастырылуы сияқты компонентке де байланысты. Бұл компонент өнертабыстардың, патенттердің, рационализаторлық ұсыныстардың санымен, білім беру қызметтерін көрсетудің жаңа тәсілдерінің санымен, жаңа курстарды әзірлеу қарқындылығымен (оларды толық әдістемелік сүйемелдеуді қоса алғанда), авторлық құқықтардан түсетін табыстармен, ұқыптылықпен, ұтымдылықпен, мақсаттылықпен, міндеттілікпен, оқытушы және студенттік ұжымда тиімді ынтымақтастыққа қабілеттілігімен айқындалады.

Оның сапасын сипаттайтын адами капиталдың келесі компоненті-білім беру.

Білім беру білім, біліктілікті арттырудың қарқындылығы мен тиімділігі, өзін-өзі дамыту және өзін-өзі тәрбиелеу қабілеті, оқыту және өзін-өзі оқыту барысында алынған кәсіби және жеке құзыреттер сияқты көрсеткіштермен сипатталуы мүмкін.

Кәсібилік сонымен қатар ПОҚ адами капиталының сапасының ажырамас сипаттамасы болып табылады. Барлық жетекші жоғары оқу орындарында ғылым докторы немесе кандидаты дәрежесі бар оқытушылардың үлесі өсуде. Ғылыми дәрежесі бар оқытушылар саны ЖОО-ны мемлекеттік және қоғамдық аккредиттеу кезінде негізгі көрсеткіштердің бірі болып табылады. Жоғары оқу орындарының да, мемлекеттің де оқытушылардың кәсібилігін арттыруға шығындары артып келеді. Біліктілікті арттырудың арқасында лекциялық және практикалық аудиториялық сабақтарды өткізудің инновациялық әдістері мен тәсілдерін енгізу, студенттердің өзіндік жұмысын жандандыру есебінен білім беру қызметтерін көрсету сапасы артып келеді.

Жоғары білім беру саласында жоғары білікті кадрлардың жетіспеушілігі ЖОО-ның инновациялық дамуын қиындатады [5]. Кәсібиліктің маңызды сипаттамалары-шеберлік, біліктілік деңгейі, оқытушылық қызмет өтілі, көрсетілетін білім беру қызметтерінің сапасы және т. б.

Профессорлық-оқытушылық құрамның адами капиталын дамыту үздіксіз білім беру процесінде негізгі құзыреттерді игеруді білдіреді. Адами капиталдың басты белгісі оның адам өмірінде жинақталуы болғандықтан, Еуропа кеңесі бірқатар негізгі құзыреттерді атап өтті, атап айтқанда:

1) ана тіліндегі қарым-қатынас, ол ойды ауызша және жазбаша түрде түсіну және білдіру, сондай-ақ ауызекі сөйлеу арқылы өзара әрекеттесу қабілетінде көрінеді;

2) шетел сөздігі мен функционалдық грамматикасын білуде, сондай-ақ шет мемлекеттердің әлеуметтік-мәдени ерекшеліктерін білуде көрініс табатын шет тілдеріндегі қарым-қатынас;

3) Математикалық сауаттылық және күнделікті жағдайларда бірқатар есептерді шешу үшін математикалық ойлауды дамыту және қолдану, проблемалар мен қорытындыларды анықтау үшін білім негіздерін пайдалану, сондай-ақ осы білімді адамның қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қолдану қабілетінде көрінетін ғылым мен технологиядағы негізгі құзыреттер;

4) ақпараттық қоғам технологияларын сенімді пайдалануда көрініс табатын компьютерлік сауаттылық;

5) оқуға ұмтылу және табандылықпен жалғастыру, өз оқуын ұйымдастыру қабілетінде көрінетін оқыту дағдыларын меңгеру;

6) Жеке тұлғаларға қоғамдық және еңбек өміріне тиімді және сындарлы түрде қатысуға, сондай-ақ қажет болған жағдайда жанжалдарды шешуге мүмкіндік беретін мінез-құлық нысандарын пайдалануда көрініс табатын әлеуметтік және азаматтық құзыреттер;

7) Шығармашылық, жаңашылдық және тәуекелге дайын болу негізінде идеяларды іс-әрекетке айналдыру қабілетінде, сондай-ақ қойылған міндеттерге қол жеткізу үшін жобаларды басқару қабілетінде көрінетін жаңашылдық пен кәсіпкерлік сезімі

8) әртүрлі тәсілдермен идеяларды шығармашылық түрде жүзеге асырудың маңыздылығын түсінуде көрініс табатын мәдени салада өзін-өзі таныту қабілеті мен хабардарлығы.

Аталған құзыреттер профессорлық-оқытушылық құрамның адами капиталының сапасына қойылатын басты талаптарды айқындау кезінде негіз болып табылады.

Жоғары білім беру саласы қызметкерлерінің адами капиталының сапалық сипаттамаларының жіктелуі кестеде келтірілген. 1.

1 кесте. Негізгі құзыреттер мен адами капитал сапасының компоненттері арасындағы сәйкестік

Негізгі құзыреттілік	Денсаулық	Құзыреттілік	Кәсіпқойлық
Ана тілінде сөйлесу	+	+	+
Шет тілдеріндегі қарым-қатынас	+	+	
Математикалық сауаттылық және негізгі құзыреттер ғылым мен технологияда	+	+	+
Компьютерлік сауаттылық	+	+	
Оқыту дағдыларын меңгеру	+	+	+
Әлеуметтік және азаматтық құзыреттер	+		
Жаңашылдық пен кәсіпкерлік сезімі	+		
Хабардарлық және өз ойын білдіру қабілеті мәдени салада	+	+	

Қазіргі жағдайда білім беру процестерін жетілдіру негізінде қоғамның одан әрі дамуы адами капиталдың сапасына байланысты.

Жоғары мектептің қазіргі заманғы оқытушысының алдында еңбек нарығы үшін ең маңызды құзыреттерге ие ЖОО түлегінің жеке басын қалыптастырудың күрделі міндеті тұр.

Кәсіби құзыреттіліктермен қатар, бұл сыни тұрғыдан ойлау қабілеті, өзіндік жұмыс, қызметті жоспарлау, ақпаратты жинау және талдау, командада жұмыс істеу және т.б. сияқты жалпы құзыреттер, осыған байланысты жоғары мектеп оқытушысының адами капиталының сапасына қойылатын талаптар айтарлықтай өсті. Студентте жоғары білімнің мемлекеттік және білім беру стандарттарында белгіленген құзыреттерді қалыптастыру үшін оқытушылардың өздері оларды толық иеленуі керек.

Жоғары білім беру саласы қызметкерлерінің адами капиталының сапасын талдау осындай мекемелердің білім беру қызметтерінің сапасын бағалауға мүмкіндік береді. Адами капиталдың сапасын жан-жақты есепке алу Қазақстанның және оның субъектілерінің жалпы мемлекеттік саясатына басым бағыт ретінде ғана емес, сонымен қатар тұтынушылар үшін, орталықтандырылған және бюджеттен тыс қаржыландыру үшін бәсекелестік күрес жүргізетін оқу орындарының жұмыс істеу мәселелерінің кешеніне қосылуы керек, оның негізгі аргументі көрсетілетін білім беру қызметтерінің жоғары сапасы болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. ҚР Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 726 қаулысымен бекітілген «Білімді ұлт» сапалы білім беру» ұлттық жобасы. <https://primeminister.kz/ru/nationalprojects>
2. Майдырова А.Б. Цифровизация образования как часть модернизации экономики Казахстана, Россия: тенденции и перспективы развития, 2020, С.567-570. <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovizatsii-obrazovaniya-kak-chast-modernizatsii-ekonomiki-v-kazahstane/viewer>
3. Леманова П.В. Способность к труду, трудовой потенциал личности в аспекте представлений о человеческом капитале // Научное обозрение. 2014. № 12-1. С. 346–350.
4. Добрынин А.И., Дятлов С.А., Цыренова Е.Д. Человеческий капитал в транзитивной экономике: формирование, оценка, эффективность использования. СПб.: Наука, 1999. 312 с.
5. Носкова К.А. Определение проблем управления человеческим капиталом в интересах инновационного развития организации // Современные научные исследования и инновации. 2013. № 2. С. 9.
6. Голованова Е.Н. Подходы к формированию системы управления человеческим капиталом в условиях внедрения и освоения инноваций // Интеграл. 2013. № 4. С. 91–93.
7. Филина С.Ю. Совершенствование методологии управления человеческим капиталом в интересах инновационного развития // Экономика и социум: современные модели развития. 2013. № 6. С. 122–131.

УДК 339

РАЗВИТИЕ МЕЖДУНАРОДНОЙ ТОРГОВЛИ МЕЖДУ КАЗАХСТАНОМ И РОССИЕЙ: ИМПОРТ И ЭКСПОРТ

Амирова Меруерт Болатхановна

Mikola707@mail.ru

ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Научный руководитель М.О.Рыспекова к.э.н., и.о. профессор